

- хорологічна характеристика. - Наук. основи збереж. біотичної різном. Львів: Ліга-Прес. 4: 111-119.
- Чорней І.І., Буджак В.В., Токарюк А.І., Никирса Т.Д. (2003в): Рід *Platanthera* Rich. (Orchidaceae) у флорі Буковини - хорологічна характеристика. - Наук. вісник Чернів. унів. Біологія. Чернівці: Рута. 169: 183-193.
- Чорней І.І., Буджак В.В., Токарюк А.І. та ін. (1999б): Судинні рослини з Червоної книги України на території Буковинського Передкарпаття та їх охорона. - Запов. справа в Україні. 5 (1): 21-25.
- Чорней І.І., Никирса Т.Д., Токарюк А.І. (2005): Гніздівка звичайна *Neottia nidus-avis* (L.) Rich. (Orchidaceae Juss.). - Зелена Буковина. Серія "Екологія та краєзнавство". Чернівці. 1-2: 58-65.
- Чорней І.І., Токарюк А.І., Скільський І.В., Буджак В.В. (2003г): Созологічна характеристика заповідного урочища "Бугаєць" (Буковинське Передкарпаття). - Академік В.І. Вернадський і світ у третьому тисячолітті. Матер. Всеукр. студ. наук.-практ. конф. Полтава: ТОВ "АСМІ". 147-149.
- Швиденко А.Й. (1967): Белая пихта на Буковине. Ужгород: Карпати. 1-91.
- Шеляг-Сосонко Ю.Р., Байрова Р.С. (1965): Нарис рослинності Подільського Покуття. - Укр. ботан. журн. 22 (5): 67-73.
- Ющенко О.К. (1983): Державні заповідні урочища. - Природоохоронні території Української РСР. К.: Урожай. 153-155.
- Birds in Europe: population estimates, trends and conservation status. Cambridge: BirdLife International, 2004. 1-374. (BirdLife Conservation Series. 12).
- Hormuzaki C. (1911): Nachtrag zur Flora der Bukowina. Czernowitz. 1-42.
- Mosyakin S., Fedoronchuk M. (1999): Vascular plants of Ukraine. A nomenclatural checklist. К. 1-346.
- Procopianu-Procopovici A. (1890): Beitrag zur Kenntnis der Orchidaceen der Bukowina. - Verh. der k. k. zool.-bot. Ges. in Wien. 186-196.

ЗНАЧЕННЯ ГІДРОЛОГІЧНОГО ЗАКАЗНИКА "ЖЕВАК" (ЧЕРНІГІВСЬКА ОБЛАСТЬ) У ЗБЕРЕЖЕННІ РАРИТЕТНОГО БІОРІЗНОМАНІТТЯ

О.І. Прядко, А.М. Полуда, О.А. Жигаленко, І.С. Легейда
Інститут ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України,
Інститут зоології ім. І.І. Шмальгаузена НАН України,
Ічнянський національний природний парк

Заказник місцевого значення "Жевак", площею 314 га, був створений у 1979 р. в заплаві р. Удай між селами Бакаївка та Монастирище Ічнянського району з метою збереження природних комплексів та підтримання водності р. Удай (рис. 1).

Територію заказника можна умовно розділити на дві частини: менша з них – це безпосередньо заплава Удаю, а головна приходить на урочище Жевак, яке являє собою заболочену долину правої притоки річки. Це невеличкий водотік, довжиною всього 6 км і починається він від с. Комарівка, де проходить вододіл між басейнами Удаю та Остра. Але ширина цього урочища досить суттєва і коливається від 400 до 600 м. Слабкий ухил до р. Удай сприяє процесам заболочення та заторфованості долини цього водотоку. Важливою ландшафтною особливістю формування та подальшої перспективи збереження екосистеми урочища Жевак є вкрай мала територія водозбору в порівнянні з площею цього болота, що мінімізує забруднення цієї водойми.

Трьома кілометрами вище по заплаві Удаю від заказника "Жевак" знаходиться гідрологічний заказник загальнодержавного значення "Дорогинський" (рис. 1), надзвичайно важливий для збереження біологічного різноманіття (Лобань, 1998; Лобань, Дідик, 2007; Полуда та ін., 2001). Ділянка заплави між ними не входить до ПЗФ України.

Гідрологічний режим у цих двох заказниках значною мірою регулюється шлюзом, що знаходиться нижче за течією від заказників і розташований поблизу дороги с. Монастирище – м. Ічня, яка перетинає заплаву річки. Нижче від дороги заплава Удаю осушена, перепад рівнів

води на верхньому та нижньому б'єфах шлюзу в різні пори року становить 50–160 см. Причому, найменша різниця припадає на багатоводні періоди – зокрема, весною 2007 р. вона становила всього близько 50 см. Рівень води вище шлюзу стабільний – коливання не перевищує 30 см. Однак коливання води в цих межах практично не впливає на функціонування цієї водноболотної системи. Слід зауважити, що більша частина заплави, яка входить до цих заказників, вкрита так званним плавом, тобто шаром рослинності, під яким знаходиться вода, сапропель і торф. При зміні рівнів води в природній частині заплави цей рослинний шар також піднімається або опускається, що суттєво пом'якшує коливання рівня води та мінімізує вплив динаміки гідрологічного чинника на стан болотної рослинності.

Болотні комплекси урочища Жевак, що тут утворились, характеризуються значною обводненістю і мають драговинний характер. Рослинний покрив розміщується смугами вздовж водотоку. Слід відмітити, що на всій довжині цієї долини русло з відкритою водою відсутнє. Основну центральну смугу займають відкриті осокові болотні екосистеми з розрідженими кущами верби попелястої *Salix cinerea* L. Формування останніх було обумовлено тим, що в процесі свого тривалого розвитку рослинні угруповання в евтрофних болотах за певних умов утворюють виразну дернину з відмерлої рослинності, яка на окремих підтоплених ділянках заплави формує міцний плаваючий килим, що прикриває рихлі торфові та сапропелеві відклади.

Урочище Жевак являє собою єдиний комплекс з заплавою р. Удай. Інформація про рослинний світ заказ-

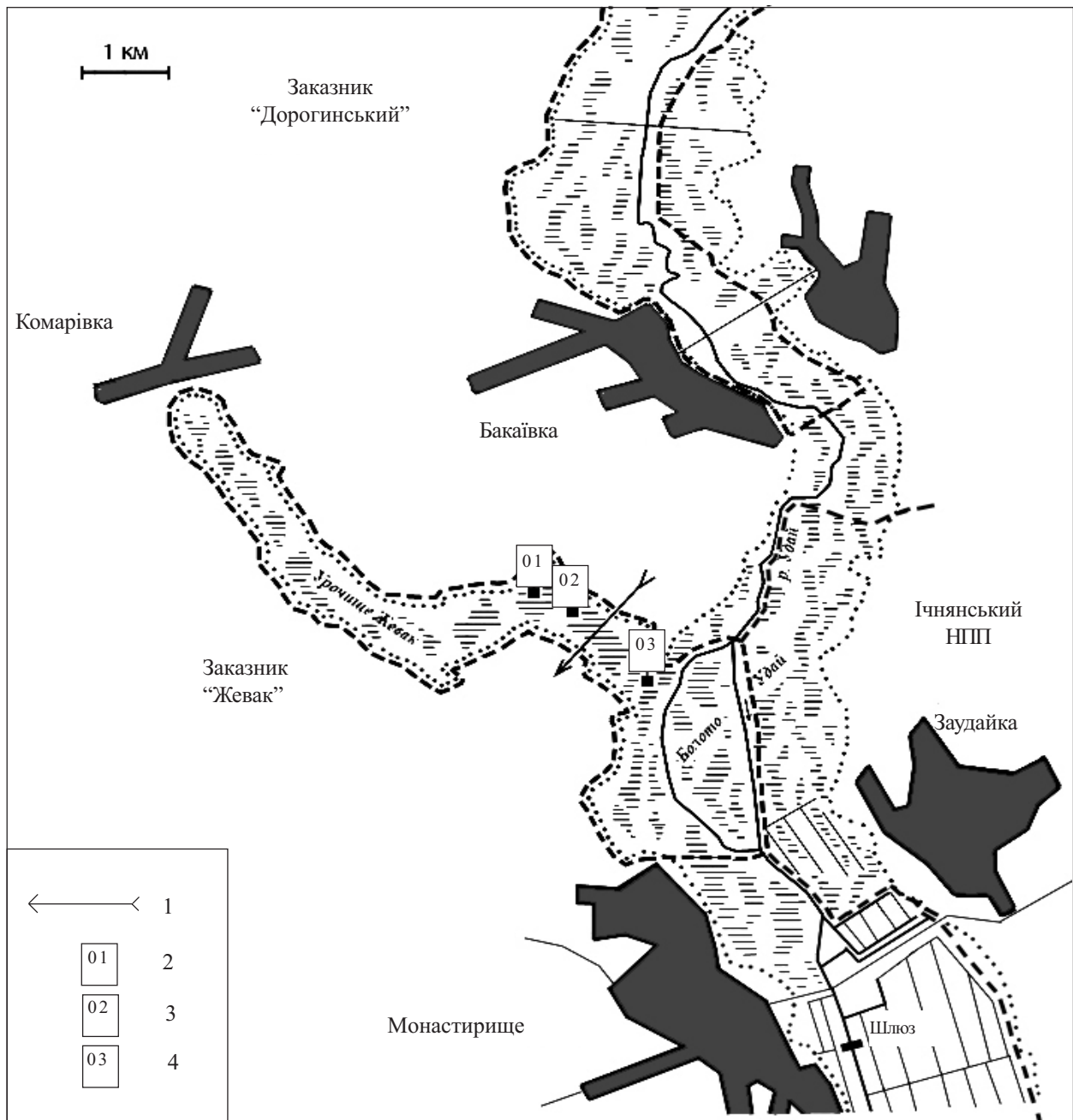

Рис. 1. Картосхема урочища Жевак.

1 – еколого-ценотичний профіль; 2, 3, 4 – моніторингові площадки.

ника "Дорогинський" є в літературі, а от відомості про рослинність заказника "Жевак" до останнього часу були відсутні.

Згідно геоботанічного районування досліджена територія заказника "Жевак" репрезентує загальні болотні фітокомплекси північної частини Лівобережного Лісостепу і належить до Прилуцько-Лохвицького геоботанічного району лучних степів, дубових та дубово-грабових лісів, заплавних лук та низинних боліт (Геоботанічне районування ..., 1977).

Вивчення рослинності, фауни та флори урочища авторами проводилось влітку 2007 р. з метою розробки менеджмент-плану території, яка є місцем гніздування рідкісного птаха – очеретянки прудкої *Acrocephalus paludicola* (Vieill.) в рамках Програми малих екологічних

проектів за фінансової підтримки Британського фонду "Довкілля для Європи" і сприяння Міністерства у справах охорони довкілля, харчових продуктів та сільського господарства Великобританії та Британської Ради в Україні.

Основні закономірності розподілу рослинного покриву в урочищі Жевак відображені на еколого-ценотичному профілі (рис. 2), який перетинає урочище з північного сходу на південний захід. Центральну, найбільш заглиблену та обводнену, частину урочища займає болотна рослинність, різноманітна за ценотичним складом. На прилеглих до боліт підвищених ділянках розміщуються луки. Болота евтрофні, відкриті, переважно осокові, бобівниково-осокові, осоково-хвощеві, зрідка рогово-осокові. Найбільші площі займають відкриті

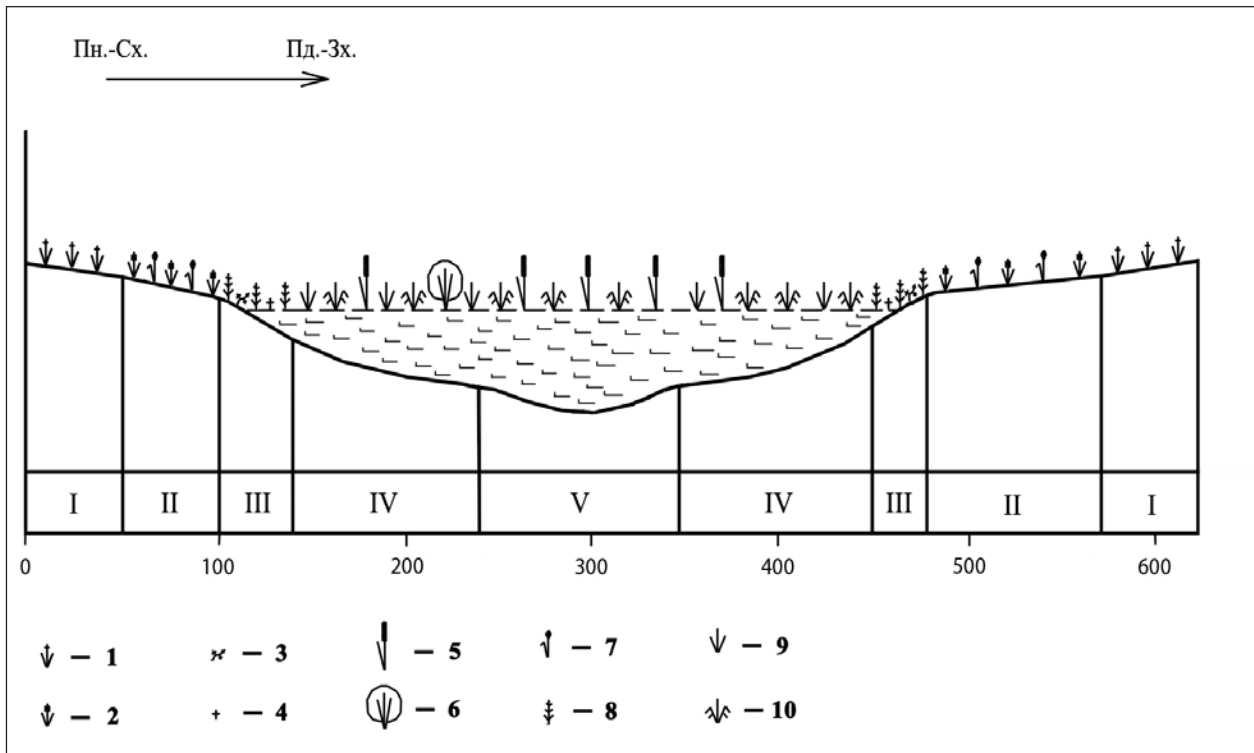

Рис. 2. Еколого-ценотичний профіль через урочище Жевак.

I - ділянка псамофітної рослинності з переважанням *Hieracium pilosella* L. та *Helichrysum arenarium* (L.) Moench; II - лучні угруповання з *Festuca pratensis* Huds. та *Poa pratensis* L.; III - угруповання *Equisetum fluviatile* L. з болотним різнотрав'ям (*Comarum palustre* L., *Menyanthes trifoliata* L.); IV - осокові угруповання (*Carex omskiana* Meinsh. та *Carex appropinquata* Schum.; V - рогозово-осокові угруповання з переважанням *Typha latifolia* L. та *Carex omskiana* Meinsh.

1 - *Hieracium pilosella* L.; 2 - *Poa pratensis* L.; 3 - *Comarum palustre* L.; 4 - *Menyanthes trifoliata* L.; 5 - *Typha latifolia* L.; 6 - *Salix cinerea* L.; 7 - *Festuca pratensis* Huds.; 8 - *Equisetum fluviatile* L.; 9 - *Carex appropinquata* Schum.; 10 - *Carex omskiana* Meinsh.

осокові болота з переважанням осоки омської *Carex omskiana* Meinsh. та розрідженим ярусом рогозу широколистою *Typha latifolia* L. та місцями очерету звичайного *Phragmites australis* (Cav.) Trin. ex Steud. Поодинокі в цих екотопах зростає верба попеляста *Salix cinerea* L., на сухіших ділянках – верба розмаринолиста *Salix rosmarinifolia* L. Ценотичний склад осокових боліт тут досить різноманітний. На найбільш знижених і обводнених ділянках центральної частини урочища переважають угруповання купинних осок – омської та зближеної – *Carex appropinquata* Schum., які часто співдомінують. Характерною особливістю цих ценозів є наявність розрідженого ярусу рогозу широколистою, участь якого в травостой ближче до центру збільшується. Співдомінантами трав'яного покриву в цих угрупованнях часто є бореальні болотні види – бобівник трилистяний *Menyanthes trifoliata* L. та вовче тіло болотне *Comarum palustre* L. Флористичне ядро утворюють типові гідрофільні види – смовдь болотна *Peucedanum palustre* (L.) Moench, вербозілля звичайне *Lysimachia vulgaris* L., жовтець язиколістяний *Ranunculus lingua* L., зніт болотний *Epilobium palustre* L., кизляк китицецвітій *Naumburgia thyrsoiflora* (L.) Reichenb., рідше цикута отруйна *Cicuta virosa* L. та деякі інші види. У комплексі з угрупованнями купинних осок розміщуються угруповання кореневищних осок – здутої *Carex rostrata* Stokes та – ближче до краю болота – гострої *C. acuta* L.

Доповнюють ценотичне різноманіття осокових боліт більш рідкісні угруповання, утворені регіонально-

рідкісним видом – осокою дворядною *Carex disticha* Huds.

Слід відмітити, що характерними видами цих угруповань є низка видів осок. Поодинокі тут зростають осока пухнатопада *Carex lasiocarpa* Ehrh., осока ситничковидна *Carex juncella* (Fries) Th. Fries, осока несправжньосмикавцева *Carex pseudocyperus* L., осока пухирчаста *Carex vesicaria* L. тощо.

Характерною особливістю осокових угруповань є наявність мохів, які розміщуються плямами на нерозкладених рештках травостою міжкупинних знижень та безпосередньо на купинах осок. Плями утворює переважно *Drepanocladus aduncus*, а на більш обводнених ділянках – *Marschandia polymorpha*.

Значне місце в складі болотної рослинності займають угруповання хвоща річкового *Equisetum fluviatile* L.. Вони тягнуться смугами по обидва боки осокових угруповань та займають розширене верхів'я урочища біля с. Комарівка. Це досить густі, обводнені, часто монодомінантні угруповання, які добре виділяються в рослинному покриві темно-зеленим кольором. На більш обводнених ділянках місцями в цих ценозах співдомінантом виступає вовче тіло болотне. Як і по всьому болоту, тут наявні поодинокі куші верби попелястої та куртини рогозу широколистою. Ці угруповання мають своєрідну будову завдяки наявності міцної і щільної підстилки із решток хвоща, що утворює над водою своєрідний “дах”, що сприяє гніздуванню очеретянки прудкої. На нерозкладених рештках хвоща добре

виявлений ярус зелених мохів, який вражає своєю різноманітністю. Тут виявлені *Drepanocladus aduncus*, *Brachythecium mildeanum*, *Bryum pseudotriquetrum*, *Plagiomnium ellepticum* (*Mnium rupicum*), плями утворює *Marschandia polymorpha*.¹

Лучна рослинність представлена в урочищі справжніми та болотистими луками. Відмічені фрагменти засоленних лук з переважанням осоки розсунутої *Carex distans* L.

Найбільші площі займають тут угруповання справжніх лук, які смугами тягнуться вздовж днища за угрупованнями хвоща. Це досить густі (95–100%) ценози, домінантом в яких виступає костриця лучна *Festuca pratensis* Huds., значну домішку, а місцями і співдомінує тонконіг лучний *Poa pratensis* L. Характерними є типові лучні злаки – лисохвіст лучний *Alopecurus pratensis* L., трясучка середня *Briza media* L., мітлиця велетенська *Agrostis gigantea* Roth, тимофіївка лучна *Phleum pratense* L., а на деяких ділянках поширеним є характерний лучний вид Лівобережного Лісостепу – костриця східна *Festuca orientalis* (Hack.) V. Krecz. et Bobr. У верхів'ї урочища вона виступає співдомінантом лучних ценозів. Різноманітним на цих луках є різнотрав'я, часто переважає конюшина лучна *Trifolium pratense* L. Характерними видами є такі лучні види, як люцерна хмелевидна *Medicago lupulina* L., суховершки звичайні *Prunella vulgaris* L., зозулин цвіт *Coronaria flos-cuculi* (L.) A. Br., поодинокі зростає королиця звичайна *Leucanthemum vulgare* Lam., китятки звичайні *Polygala vulgaris* L. та деякі інші.

Про добру збереженість лучних екоотопів свідчить значна кількість лучно-болотної орхідеї – пальчатокорінника м'ясочервоного *Dactylorhiza incarnata* (L.) Soo, яка утворює тут багаточисельні популяції, має добру життєвість. Рідше зустрічається пальчатокорінник плямистий *Dactylorhiza maculata* (L.) Soo. Надає особливої цінності цим лукам і місцезростання тут лучно-болотного виду – маточника болотного *Ostericum palustre* (Bess.) Bess., занесеного до Додатку I Бернської конвенції. Найбільше поширення цей вид має на ділянках лук, прилеглих до боліт.

Доповнюють ценотичне різноманіття справжніх лук угруповання мітлиці велетенської із співдомінуванням грястиці збірної *Dactylis glomerata* L., які не займають в урочищі значних площ, а відмічені невеликими ділянками. Вони розміщуються на більш зволжених ділянках порівняно з попередніми.

Найвищі елементи рельєфу по краях урочища займають ділянки псамофітної рослинності. Це переважно перелоги, які нині заростають псамофітними видами. Агломеративні угруповання утворені тут такими видами як нечуйвітер волохатенький *Hieracium pilosella* L., цмин пісковий *Helichrysum arenarium* (L.) Moench, хондрила ситниковидна *Chondrilla juncea* L., агалик-трава гірська *Jasione montana* L., очиток їдкий *Sedum acre* L.

Водна та прибережено-водна рослинність займають невеликі площі в цьому урочищі. В зв'язку із значною обводненістю “днища” тут наявні невеликі відкриті ді-

лянки, де і поселяється водна рослинність, а також між купинами осок. Виявлена водна рослинність і в штучних водоймах, створених для напування худоби. По берегах цих водойм невеликими смугами розміщується прибережно-водна рослинність.

У відкритих “вікнах” осокових боліт серед водних видів переважає ряска триборозенчаста *Lemna trisulca* L., ряска мала *Lemna minor* L. Саме в цих екологічних умовах зростають і такі водні комахоїдні рослини як пухирник звичайний *Utricularia vulgaris* L. та альдрованда пухирчаста *Aldrovanda vesiculosa* L. Виявлене місцезростання альдрованди пухирчастої в урочищі надає йому особливої наукової цінності. Водні угруповання штучних водойм утворюють рдесник кучерявий *Potamogeton crispus* L., водопериця колосиста *Myriophyllum spicatum* L., елодея канадська *Elodea canadensis* Michx., ряска триборозенчаста. Виявлені тут і рідкісні угруповання, утворені регіонально-рідкісним видом водяною сосонкою ланцетолістою *Hippuris lanceolata* Retz. Смуги прибережно-водної рослинності утворюють типові гідрофільні види – лепешняк плаваючий *Glyceria fluitans* (L.) R. Br., частуха подорожникова *Alisma plantago-aquatica* L., стрілолист стрілолистий *Sagittaria sagittifolia* L., вовконіг високий *Lycopus exaltatus* L. fil., відмічений тут і малопоширений вид – леерсія рисовидна *Leersia oryzoides* (L.) Sw., який характерний насамперед для Лівобережного Лісостепу.

Повний флористичний склад цього урочища ще не встановлений. Але уже нині можна стверджувати, що переважання гідрофільного комплексу, який знаходиться в північній частині Лісостепу, обумовлює основне ядро флори цієї території. В складі болотних угруповань чимало бореальних видів-домінантів. Це види з голарктичними та євразійськими ареалами. Найбільше їх серед видів роду осока (*Carex*). Це осоки – гостра, гостровидна *Carex acutiformis* Ehrh., пухнатоплода, чорна *Carex nigra* (L.) Reichard, здута, омська.

Раритетна флора заказника включає 9 видів, серед них виявлені види, які охороняються на міжнародному рівні (2), загальнодержавному (3) та регіональному (4).

Види, занесені до Додатку I Бернської конвенції

Альдрованда пухирчаста *Aldrovanda vesiculosa*. Реліктовий водний вид, в Україні зустрічається на всій території найчастіше в долинах Дніпра та Дунаю. Багато відомих раніше місцезростань нині не підтверджуються і вважаються зниклими (Вінченко, 2006). Спостереження останніх років за цим видом довели, що в деяких регіонах (Шацькі озера), вид має тенденцію до поширення (Зуб, Карпова, 2004), значні популяції його виявлені і в верхів'ях Прип'яті та Стоходу в НПП “Прип'ять-Стохід”. На Чернігівщині відомі раніше поодинокі місцезростання альдрованди пухирчастої останнім часом не підтверджувались.

В урочищі Жевак цей вид виявлений в центральній частині урочища, на обводнених ділянках осокового болота. Зростає поодинокі серед інших водних рослин.

Це єдине нині відоме на Чернігівщині місцезростання цього виду.

¹ Види зелених мохів були визначені В.М. Вірченком, за що автори висловлюють йому щиро подяку.

Маточник болотний *Ostericum palustre*. Лучно-болотний вид, який скорочує своє поширення внаслідок осушення, господарського освоєння території, надмірного випасання тощо.

В Україні цей вид трапляється в Поліссі, Лісостепу та Степу. (Вініченко, 2006)

В урочищі Жевак зберігаються великі популяції цього виду, зростає він тут переважно в екотонних смугах між болотом і луками.

Види, занесені до Червоної книги України

Із видів Червоної книги виявлені – альдрованда пухирчаста, яка охарактеризована вище, **пальчатокорінник м'ясочервоний *Dactylorhiza incarnata* (L.) Soo. та плямистий *Dactylorhiza maculata* (L.) Soo.** Серед видів орхідних пальчатокорінник м'ясочервоний є в Україні в цілому досить поширеним видом, але як і всі представники цієї родини, дуже чутливий до порушення навколишнього середовища. В урочищі Жевак пальчатокорінник м'ясочервоний розсіяно зростає на луках, найчастіше в екотонних смугах між болотом та луками. Місцями утворює чисельні популяції, має добру життєвість.

Менш поширений тут пальчатокорінник плямистий. Атлантично-центральноевропейський вид на східній межі ареалу. Зрідка він зростає на луках разом з попереднім видом.

Види, що охороняються в Чернігівській області

В урочищі Жевак серед регіонально-рідкісних видів зростають – **валеріана висока *Valeriana exaltata* Mikani fil., водяна сосонка ланцетолиста, осока дворядна *Carex disticha* Huds., осока ситничковидна.** Переважання в урочищі лучно-болотного комплексу і обумовили тут поширення гідрофільних видів із цього списку, повний склад якого висвітлений в літературі (Андрієнко, Лукаш, Прядко та інші, 2007). Всі ці види зростають тут поодинокі або невеликими куртинами.

Для контролю за станом рослинного покриву були закладені три моніторингові площадки в різних частинах урочища (рис. 1).

Урочище Жевак – ключова територія очеретянки прудкої в Україні

Долина Жевака являє собою значний за площею болотний масив, де є сприятливі умови для гніздування багатьох видів птахів водно-болотного комплексу. До найбільш чисельних видів відносяться: очеретянка лучна *Acrocephalus schoenobaenus* L., вівсянка очеретяна *Emberiza schoeniclus* L., пліски жовтоголова *Motacilla citriola* Pall. та жовта *M. flava* L., чекан лучний *Saxicola rubetra* L., щеврик лучний *Anthus pratensis* L. Досить чисельними на даній території є погонич звичайний *Porzana porzana* L. та бекас звичайний *Gallinago gallinago* L. Кожен рік в урочищі гніздиться кілька пар сови болотяної *Asio flammeus* Pontopp. Але орнітологічна унікальність цього урочища визначається в

першу чергу тим, що тут оптимальні біотопи для гніздування очеретянки прудкої. Це глобально вразливий вид, включений до “Червоної книги України”, до Додатку I Директиви Ради Європи про охорону птахів, Додатків I та II Конвенції про збереження мігруючих видів диких тварин (Боннська конвенція), Додаток II Конвенції про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі (Бернська конвенція).

Раніше прудка очеретянка гніздилася в багатьох країнах Європи. Зараз популяція виду оцінена всього в 13,7–20,5 тис. співаючих самців (станом на 2005 р.), тобто загальна чисельність птахів не більше 40–45 тис. особин. Для порівняння, чисельність в Європі, близького до цього виду – лучної очеретянки – є вищою в 100–200 разів. Найбільші гніздові угруповання знаходяться в Білорусі, Україні, Польщі та Угорщині. В нашій державі чисельність співаючих самців, які гніздяться, оцінена в 3 500–4 100 особин, що становить близько 20% світової популяції виду.

В Україні виділяють два популяційні угруповання очеретянки прудкої (Полуда, 2000; Полуда, Лук'янчук, 2007):

– Прип'ятське, локалізоване у Волинській і Рівненській областях; поселення очеретянки прудкої знаходяться в заплавах Прип'яті та деяких її приток; у різні роки чисельність цього угруповання оцінювали від 2000 до 3600 самців;

– Деснянсько-дніпровське, обмежене територією Чернігівської та Київської областей; чисельність цього угруповання становить 500–600 самців; в ньому виділяють два осередки – на річках Удай і Супій.

Ще в першій половині ХХ століття ареал очеретянки прудкої в Україні був значно більшим – окрім Волинської, Рівненської, Київської та Чернігівської областей, де птахи продовжують гніздитися й нині, угруповання виду були в Львівській, Хмельницькій, Вінницькій, Житомирській, Полтавській, Сумській, Харківській і, можливо, в деяких інших областях. Сучасне обстеження місць мешкання очеретянки прудкої, які були відомі у першій половині ХХ століття, засвідчило, що в основному ці біотопи були осушені або ж є вкрай евтрофікованими внаслідок забруднення стоку, що обумовило експансію очерету та іншої евтрофної рослинності по первісних осокових болотах.

Справа в тому, що прудка очеретянка є стенобіонтним видом, яка населяє евтрофні болота зі стабільним гідрологічним режимом, де домінують низькорослі трав'яні асоціації (осокові болота). Вона, на відміну від решти очеретянок, які можуть гніздитися в інших типах біотопів (болота, луки, прибережні смуги озер і річок тощо), висуває досить суворі вимоги до своїх гніздових територій. По-перше, це повинні бути вологі біотопи з відносно постійним рівнем води (коливання в межах від 1 до 10 см від поверхні ґрунту). По-друге, рослинний покрив не повинен бути густим і високим – 30–60 см є оптимальною висотою трав. Тому даний вид не гніздиться у високотравних рослинних асоціаціях, зокрема, в очеретяно-рогозових заростях. Важливе значення має також площа для поселень виду – болотний масив повинен бути не менше кількох десятків гектарів.

Головною причиною, що призвела до катастрофічного скорочення чисельності цієї очеретянки як в Європі, так і в Україні, була втрата місць її гніздування.

Втручання людини в природні процеси заплав малих річок, що призводить до порушення гідрологічного режиму, вкрай негативно впливає на стан гніздових біотопів очеретянки прудкої. Значні запаси торфу та алювіальних відкладень, а також характер геоморфологічної структури та ґрунтово-гідрологічних особливостей стали причинами того, що протягом останніх 50 років запливи значної більшості малих річок Полісся і Лісостепу були осушені й перетворені на агроценози – на їх місці виникли сільськогосподарські угіддя: лани, сухі сіножаті та пасовища.

Як результат усіх перелічених процесів, площа осокви боліт у нашій країні зменшилася в десятки разів, що призвело і до катастрофічного скорочення чисельності очеретянки прудкої. Ця тенденція характерна не тільки для території України, але й для інших країн, де раніше гніздився вид чи гніздиться й нині. Відомо, що очеретянка прудка зникла, як гніздовий птах, в країнах Західної та Південної Європи. У Білорусі, починаючи з 1970 р., чисельність популяції скоротилася на 90%. Нині в усьому ареалі очеретянки прудкої відомо менше 50 гніздових територій, поширення виду стало фрагментарним.

Чисельність деснянсько-дніпровського популяційного угруповання останнім часом зменшилася до катастрофічно малих розмірів і становить усього 500–600 співзачинних самців. Зменшилася й територія, де гніздяться птахи – нині залишилося тільки два осередки цієї популяції – в заплавах річок Супій, Удай, Галка та Перевід. Інші великі угруповання (наприклад, на річках Замглай і Снов) припинили своє існування і про їх гніздування у минулому можна судити лише за їх залишками – відомі деякі невеличкі групи птахів, які ще гніздяться або зникли протягом останніх років у цьому регіоні.

Нині більша частина деснянсько-дніпровської популяції гніздиться в заплаві р. Удай. Чисельність птахів протягом 1997–2007 рр. коливалася від 270 до 360 самців. Майже все це поселення знаходиться на території заказника “Жевак”, який практично весь заселений птахами. Лише близько 30–50 самців мешкає на території заказника “Дорогинський” та приблизно така ж кількість птахів оселяється на тій частині заплави Удаю, яка знаходиться між цими заказниками і що не входить до ПЗФУ. Слід підкреслити, що в найбільш оптимальних осередках гніздування прудких очеретянок в урочищі Жевак щільність цих птахів є найбільш високою в порівнянні з іншими місцями гніздування у світі і в окремі роки досягає 130–180 самців на 1 км².

Вперше це поселення прудкої очеретянки було знайдене в 1997 р. (Полуда та ін., 2001). З того часу на території щорічно проводяться обстеження в сезон гніздування виду, обліки як очеретянки прудкої, так і інших видів птахів. Починаючи з 2002 р. це ключове угруповання виду включене до схеми моніторингових досліджень, що проходять в Україні на шести ключових територіях гніздування очеретянки прудкої. Головне завдання моніторингу – контроль за станом угруповання птахів,

орослинних комплексів і гідрологічним режимом. Для з’ясування стану угруповання очеретянки не менше, ніж двічі в сезон гніздування проводяться обліки птахів за стандартною методикою, розробленою Міжнародною робочою групою з охорони очеретянки прудкої (Aquatic Warbler Conservation Team, 1999). Облік проходить на постійному маршруті довжиною 1,5 км, який закладений у східній частині урочища “Жевак”. За можливості, обліки очеретянки прудкої проводили й на інших ділянках. Саме на основі даних моніторингу вважалася загальна чисельність самців, які мешкали в цьому ключовому поселенні. Надзвичайно важливими для очеретянки прудкої є гідрологічні умови, зокрема, рівень води в біотопах. Для вимірювання рівня води під час моніторингу території на моніторинговій ділянці викопано колодязь, що розташований на віддалі близько 100 м від краю болота.

Деякі загрози заказнику “Жевак”

Зрозуміло, що зниження рівня води на цій ділянці заплави Удаю призведе до знищення цієї унікальної екосистеми. Тому підтримання оптимального гідрологічного режиму є найбільш важливим завданням. Необхідно зберегти той порядок спрацювання витрат води на шлюзі поблизу с. Монастирище, який був тут протягом останніх 10 років, не допускати зниження рівня води на його верхньому б’єфі нижче мінімального рівня. Для цього важливо, щоб цей режим роботи шлюзу був документально закріплений між Державним управлінням охорони навколишнього природного середовища в Чернігівській обл. та Ічнянським міжрайонним управлінням водного господарства. Також важливо збільшити водопропускну здатність проходів на дамбі між селами Бакаївка та Андріївка, для покращання водообміну в заказнику “Дорогинський” та перешкоджанню розвитку вторинного заболочення.

До деструктивного впливу на екосистему Жевака слід віднести той факт, що прилеглі до нього орні землі використовують під культури, які вимагають інтенсивних агрохімічних технологій – великі масиви кукурудзи вирощуються по правому березі урочища без сівозміни вже 3 роки поспіль. На багатьох ділянках правобережжя смуга луки між полем і болотом становить менше 25 м, що є порушенням екологічного законодавства щодо ширини водоохоронної смуги. У деяких орних пониженнях, що межують із заказником, після дощу достатньо помітними є конуси виносу твердих часток на заповідну частину урочища. Також відмічені випадки ушкодження прибережного травостою під час обробітку гербіцидами прилеглих до болота ланів. Усе це свідчить про необхідність упорядкування з землекористувачем питання про розширення водозахисної зони та суворого дотримання вимог природоохоронного законодавства при здійсненні сільськогосподарських робіт у безпосередній близькості від заповідного об’єкту.

На жаль, категорія “заказник місцевого значення” є вкрай слабкою гарантією збереження такого унікального водно-болотного комплексу, яким є урочище Жевак.

Тому необхідно підвищити природоохоронний статус цього заказника, приєднавши його до заказника загальнодержавного значення “Дорогинський”. Окрім того, в межі нового заказника запропоновано включити й частину заплави, яка розташована між ними й не має природоохоронного статусу. На цій території мешкає 30–40 самців очеретянки прудкої.

З метою надання максимального природоохоронного статусу цій території, ініційовано та розглядається питання про приєднання вже розширеного заказника “Дорогинський” до Ічнянського національного природного парку, який практично межує з заказником.

Література

- Андрієнко Т.Л., Лукаш О.В., Прядко О.І. та інші. (2007): Рідкісні види судинних рослин Чернігівщини та їх представленість на природно-заповідних територіях області. - Запов. справа в Україні. 13 (1-2): 33-37.
- Вініченко Т.С. (2006): Рослини України під охороною Бернської конвенції. К.: Хімджест. 1-176.
- Геоботанічне районування Української РСР. К.: Наук. думка, 1977. 1-303.
- Зуб Л.М., Карпова Т.О. (2004): Рідкісні види водяних рослин та умови їх збереження у Шацькому національному парку. - Шацький національний природний парк. Наукові дослідження 1994-2004 рр. Світязь. 70-71.
- Лобань Л.О. (1998): Рослинний покрив заказника “Дорогинський” в долині р. Удай. - Наук. записки. Ніжин: НДПУ ім. М. Гоголя. 38-41.
- Лобань Л.О., Дідик Л.В. (2007): Дорогинський гідрологічний заказник загальнодержавного значення як еталон боліт Лівобережного Лісостепу. - Наук. вісн. Волинського держ. ун-ту ім. Лесі Українки. 1 (2): 247-251.
- Полуда А. (2000): Національний план дій зі збереження очеретянки прудкої (*Acrocephalus paludicola*) в Україні. - Національні плани дій зі збереження глобально вразливих видів птахів. Київ: СофтАрт. 201-211.
- Полуда А.М., Лук’янчук З. (2007): Національний план дій зі збереження очеретянки прудкої в Україні. Київ: Українське товариство охорони птахів. 1-45.
- Полуда А.М., Фладе М., Давиденко І.В., Гаврись Г.Г., Горбань І.М. (2001): Современное распространение и численность вертлявой камышевки (*Acrocephalus paludicola*) в Украине. - Вестн. зоологии. 5: 51-59.
- Червона книга України. Рослинний світ. К.: Укр. енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1996. 1-606.
- Aquatic Warbler Conservation Team (Flade M., Giessing B., Gorban I. etc.). (1999): World population, trend and conservation status of the Aquatic Warbler *Acrocephalus paludicola*. - Vogelwelt. 120 (2): 65-85.